

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA TEMEL DİNAMİKLER

Hüseyin ALGÜL*

Giriş

Devletin kuruluş döneminde Osmanlı toplumuna kaynaklık eden zihni birikim ve tefekkür ortamının doğru anlaşılması meselesi, tarihçilerin üzerinde önemle durduğu bir husustur.

Biz bu bildiride kaynaklardaki verilerden yola çıkarak kuruluş devrinde “Osmanlı yöneticileriyle halk arasında güven ortamını oluşturan ve üretkenliği sağlayan temel unsurlar nelerdi? 620 Yıl ayakta durabilen Devlet-i Aliyye'nin kuruluşuna ruh veren tefekkür unsurları nelerdi? Emektarları arasında İzmit Körefezi'ndeki Osmanlı fetihlerinde parlak muvaffakiyetleri olan Karamürsel Alp gibi kahramanların da yer aldığı bu büyük çınarın temeli nasıl atılmıştı?” gibi sorulara cevap teşkil edebilecek ipuçlarını özet olarak sıralamak istiyoruz.

Kuruluş Döneminde Teşkilatlanmaya ve Liyakate Önem Verilmesi

Kuruluş devri itibarıyla Osmanlı Devleti'ne baktığımızda teşkilatlanmaya önem verildiğini görüyoruz. Gerek idari hayatta, gerek eğitim-öğretimde, gerek ekonomide, gerek askerî alanda (gaza ve seferlerde), gerekse şehircilikte (mabetlerin, eğitim-öğretim kurumlarının, iş merkezlerinin, mesken ve mahallelerin tesisinde) sistemli bir düşünce ve buna dayalı ciddi bir plânlama dikkati çekmektedir. “Bu fani geçit yerinde birkaç gün kalmak için inen, vakti dolunca göçecek. Akıllı kişi anlar ki ona sonunda kalacak olan, kıymetli eser ve iyi addır”¹ anlayışı, bu konuya temel yaklaşımı oluşturuyordu. Bu cümleden olarak en başta liyakate önem veriliyordu. “Donanımlı kişilerin görev ve hizmetlerde değerlendirilmesi, zulüm ve haksızlığa eğilimli fesat ehli muhteris kişilerin ise devlete ve topluma verebilecekleri zararların önüne geçilmesi gibi görüşler” henüz Osman Gâzi'de ortaya çıkan temel bir duruştu.² Bu duruşun diğer yöneticilerce de önemli ölçüde paylaşıldığında kuşku olmasa gerektir. Zira kuruluş devrinde yaşamış ünlülerin anlatıldığı ilk kaynaklarda yöneticiler hakkında “Her istidat ve kabiliyet sahibine kapıların açılması”³ ifadesi hemen hemen ortak bir tespit olarak yer alır.

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli İslâm Tarihi Öğretim Üyesi, e-mail: halgulum@yahoo.com.tr

1 İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, s. 32 vd.

2 Bkz. Neşri, *Cihannüma*, I, 75; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbâr*, II, 266; Taşköprüzâde Mehmed Kemâlüddin, *Tarih-i Sâf-Tuhfetü'l-Ahbâb*, s. 16 vd.

3 Bkz. İsmail Belig, “a.g.e.”, s. 34.

Dinî Duyarlılık

Osmanlı Devleti’ni kuranların, söz, nasihat, vasiyet, uyarı ve davranışlarına baktığımız zaman İslâmiyet’e samimiyetle bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim *Osman Gâzi* (ö.1324-1326), oğlu *Orhan’a* (ö.1362) yaptığı nasihatlerin bir yerinde “En başta din işlerine dikkat etmesini, bu konuda gösterilecek duyarlılığın din ve devleti güçlü kılacağını” belirttikten sonra, “İslâmî konularda duyarlı olan yetenekli kişilere önem verilmesi ve bu tür yetişkinlerin hizmet sahalarında değerlendirilmesi gerektiğini” söylüyor.⁴ Kuruluş dönemi ile ilgili menkıbevi anlatımlar dikkatli bir biçimde incelendiğinde halkın, devlet kurucularının gönlüne Kur’ân-ı Kerim’e sevgi ve saygıyı yerleştirdiği görülür. Bu menkıbeler halk diliyle rüyalara aktarılır, rüyalar önemli şahsiyetlerce yorumlanır, geleneksel tarihî verilere uygun bir şekilde halk, devlet kurucusu konumunda olan kişilere Türk insanını manen besleyen değerleri yükler.⁵

Sadelik, Samimiyet, Adaletin Sağlanması, Zulmün Önlenmesi

Devletin kuruluş dönemine dikkatle bakılınca yöneticilerin, tahakkümden, bidatten, hurâfe ve taklitten, aşırılık ve taassuptan uzak, samimi ve sade bir düşünce yapısını benimsedikleri, haklar konusunda duyarlı davrandıkları görülür.⁶ Kuruluşta öne çıkan insan kişiliği “haksız yere baskı ve dayatmaya, dînen, aklen ve ilmen temeli olmayan şeylere, sosyo-kültürel hayatın özüne uymayan yabancılığa ve taklide karşı”ydı. Çünkü bunun aksine davranmak, toplumun ilerlemesine kaynak olan itici gücü zayıflatır, millî değerleri yozlaştırır, kimlik bunalımına yol açar, haksız yere dayatma, eziyet, halka hakkını vermemek, ülkeyi karışıklığa götürür, bunun sonucunda ise toplumsal düzen sarsılırdı. Kul hakkı gözetmek diye yaygın bir kavram vardı. Kul haklarını gözetmek bir idareci için söz konusu olunca: idaresi altındakilerin hak ve menfaatlerinin korunması, adaletin sağlanması, refahın yaygınlaştırılması, herkesin lâyük olduğu yere getirilmesi, halkın huzur ve güvenliğinin sağlanması gibi hususlar akla gelirdi.⁷

İlim ve Fikir Adamlarının Görüşlerine Önem Verilmesi

Kuruluş sürecinde o günkü siyasi literatürde “devletin bünyesinin gücü” diye nitelendirilen âlimlerle, faziletli kişilerle, kemal sahibi (olgun) şahsiyetlerle bir şekilde münasebet kurarak görüşlerine başvurmak, temel anlayışlardan birini oluşturuyordu. Dolayısıyla devleti kuranlar, hükûmet, siyaset ve din işlerinin yerli yerinde yürütmesine katkılarını ve desteklerini alabilmek için bu gibi şahıslardan eğitim-öğretim işlerinde büyük ölçüde yararlanıyorlardı. Meselâ bir âlim olarak Dursun Fakih (ö. 1326’dan sonra) Şeyh Edebâli’nin (ö. 1326) damadı olup, kurulmakta olan devletin ilk kadısı sayılır. O dönemlerde istiklâl ve hükümlanlığın işareti olarak algılanan ilk hutbeyi okuyan da o olduğu kabul edilir.⁸ Orhan Gâzi, İznik’te 1330’da kendi adıyla anılan Orhaniye Medresesine Davûd-i Kayserî (ö.1350)’yi müderris tayin etmiştir. Kuruluş döneminde iktidarda bulunan Osmanlı yöneticilerinin yaptırdıkları mabedin yanına bir de medrese/okul yaptırdıkları, oralarda ilim adamlarını görevlendirdikleri, öğrenci yetiştirmeye önem verdikleri de bir gerçektir.

Osman Gâzi’nin, oğlu Orhan Gâzi’ye vasiyetinde yer alan bazı ifadeler o dönemde âlim-fâzıl kişilere önem verilmesinin öne çıkarılması bakımından ilginç sayılır. Nitekim o, vasiyetin bir yerinde “Bilmediğini âlimlerden sorup öğrenmesini, nerede âlim bir kişi

4 a. g. Kaynaklar.

5 Bu tür bazı menkıbevi anlatımlar için bkz. Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbâr*, II, 266; Taşköprüzâde Mehmed Kemâlüddin, “a.g.e.”, s. 16 vd; Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, (Vakıflar Dergisi, II, s. 297-387’den ayrı baskı), s. 18-22.

6 Tayyazâde Ahmed Ata, *Tarih-i Atâ*, I, 9 vd.

7 Örnekler için bkz. Aşıkpaşazâde, “a.g.e.”, s. 16, 25; *Tacü't-Tevârih*, I, 26; *Solakzâde Tarihi*, I, 66.

8 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 18; Nişancı Mehmed Paşa, *Târih-i Nişancı*, s. 104; Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, s. 124. Bu anlamda ilk Cuma hutbesinin Karacahisar’da, bayram hutbesinin ise Eskişehir’de okunduğu söylenir.

duyarsa onunla ilişki kurmasını, ona ihsanda bulunmasını, ondan yararlanmakta istekli davranmasını, ülkede bilginlerin, erdemli kişilerin, bilgelerin çoğalmasına imkân verecek programların uygulanmasını” oğluna hatırlatıyordu.

Anadolu Erenleri-Anadolu Gâzileri-Anadolu Ahîleri-Anadolu Bacılarının Güçlerini Osmanlı Çevresinde Birleştirmeleri

Yöneticilerin âimlere, erdemli kişilere, erenlere, besledikleri saygı doğrultusunda bu niteliklere sahip olanların Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılma döneminde uç bölgelerine ve bilhassa Gâzi Beyliğe doğru akın ettikleri belgelerle kayıt altına alınmıştır. Âşıkpaşazâde bunların “Anadolu erenleri, Anadolu Gâzileri, Anadolu ahîleri ve Anadolu bacıları” olmak üzere dört grup olduğunu söyler. Bursalı İsmail Belîğ de “Güldeste-i Riyâz-ı İrfan” adlı meşhur eserinde Horasan erenlerinden 40 tanesinin adını verdikten sonra Bursa fethinde bunların sanıldığından daha etkili görev yaptıklarını belirtir.⁹

Orhan Gâzi'nin erenlerden Baba Sultan'la görüşmesi, kuruluş döneminde erdem sahibi bilginlere verilen önemi gösterir. Bursa'nın fethinden sonra Orhan Gâzi Uludağ eteklerinde bugünkü İnegöl'e doğru uzanan bölgede birtakım bilge, şeyh ve dervişlerin yerleşmiş olduğunu biliyordu. Ama bunlar kimdi? Nice insanlardı? Ne yaparlardı? Aralarında ülke için, din ve devlet için zararlı düşüncelere sahip olanlar da var mıydı? İşte bunları anlamak için Turgut Alp başkanlığında bir komisyonu bölgeyi teftiş ve denetlemek için görevlendirdi. Turgut Alp bu görevi yapıp döndükten sonra Orhan Gâzi'ye bir rapor sundu. Bu raporda Geyikli Baba diye bir zatın adı geçiyordu. O zatla ilgili olarak Turgut Alp'ten ilave bilgi aldı. Bunun sonunda o zatla tanışma, onun sohbetine katılma isteği uyandı ve haber gönderdi: “- Ya gelsin, ya geleyim!” Geyikli Baba cevap yolladı: “-Ne gelsin? Ne geleyim? Dervişler göz ehlidirler, gözetirler, zamanı gelince gelirler.” Bir süre sonra Geyikli Baba elinde bir çınar fidanı ile geldi. Bursa'da Bey Sarayı girişi yanına besmele ile dikti, kurulmakta olan devletin çınar gibi güçlü-kuvvetli olması için dua etti ve dönüp yurduna gitti. Orhan Gâzi bu kadarla yetinmedi. Bu sefer kendisi iade-i ziyarette bulundu. Bugün Bursa-İnegöl yolu üzerinde Uludağ eteklerindeki Baba Sultan köyüne gitti, o zatı ziyaret etti, sohbetini dinledi, bundan mutluluk duydu ve ona İnegöl taraflarını mülk olarak vermek istedi. Derviş mülk derdinde değildi. Orhan'a, o mülkle Allah'ın kullarına yararlı hizmetler yapmasını hatırlattı. Ama Orhan Gâzi, teşekkür ve minnet ifadesi olarak dervişe bir şey vermekte ısrarlıydı. Bunu hisseden derviş, “Şu karşığı tepecikten beri yerceğiz dervişlerin avlusu olsun!” diyerek Orhan'ın gönlünü aldı.¹⁰ Geyikli Baba vefat edince Sultan, üzerine bir türbe, yanına da cami ve tekke/zaviye yaptırdı, Şu anda burası “Baba Sultan Köyü” olarak bilinir ve her yıl yaz aylarında kalabalık halk kitlelerinin katıldığı geleneksel bir merasimle bu hatıra yâd edilir, Kur'an okunur, sohbet ve dua yapılır.

Devlete Samimiyetle Hizmet Eden Şahsiyetlere İlgi Gösterilmesi

Kuruluş devrinde sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak dine, devlete, millete hizmet eden ve ülke çıkarlarını her menfaatin üstünde tutan sadakat sahibi kamu çalışanlarıyla, devletin üst kademe yöneticileriyle, ordu mensuplarıyla yakinen ilgilenildiği, ihtiyaçlarının karşılandığı, bu anlayışın hizmet süreleri sona erdikten sonra da devam ettiği, hatta ince bir vefa eseri olarak böylelerinin öldükten sonra geride bıraktıkları aile fertleriyle de ilgilenildiği, bilinen bir gerçektir.

9 Bkz. İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 16; Mustafa Kara, *Din Hayatı Sanatı Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 105-119; Osman Çetin, “*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahîler*”, (*Osman Gâzi ve Dönemi*), s. 105-115.

10 Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 46; Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 27-28; Ahmet Yaşar Ocak, “Geyikli Baba”, *DİA*, XIV, 45-47; Mustafa Kara, a.g.e., s. 105-119; Osman Çetin, a.g. *tebliğ*, a.g.e., s. 105-115.

Hayır-Hasenat Amaçlı Kuruluşların-Vakıfların Erken Dönemde Ortaya Çıkışı

Kuruluş devrinde erken denilebilecek bir zamanda sosyal içerikli, hayır-hasenat gayeli kurumların oluşmaya başladığı da dikkati çekmektedir. Ünlü gezgin İbn Batuta'nın Seyahatname'sinde Anadolu'nun her şehir, kasaba ve hatta köyünde ahî tekkelerinin bulunduğu -bizzat konuk olduğu yerler sıralanarak- ifade ediliyor. Bu zat Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'yu gezmiş, Antalya, Burdur, Gölhisar, Lâdik, Milas, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Gerede, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop'a uğramış, buralarda "Ahiyetü'l-Fityan: Kardeş yiğitler" denilen zümrelerin tekkelerinde misafir olmuştur. İbn Batuta, Bursa'da yolcuların konuk olabileceği, üç gün süreyle istirahat edebileceği bir misafirhanenin varlığından bahseder. Kendisinin ise Ahî Şemseddin'in zaviyesinde kaldığını söyler. Orada misafir iken aşure günleri (10 Muharrem) geldiğinde o akşam şehrin ileri gelenleriyle birlikte zaviyede iftar edildiğini, geceyin hafızların Kur'an okuduğunu, din âlimlerinin de sohbet ettiğini ve gecenin manen çok verimli geçtiğini söyler. Ahî zaviyelerinde misafir eksik olmaz, yabancılar garip kalmazdı. Töreleri gereği konukların hakları korunur, ahî zaviyelerindeki yolculara kimse haksızlık yapamazdı. Böylece ahîler sefer anında birer asker olarak fetihlere katılırken, diğer zamanlarda yolcularla, gariplerle, kimsesizlerle ilgilenip, haksızlıkları önleyerek sanki iç güvenlik örgütleri gibi hareket ederler ve sosyal hayatın gelişmesine ciddi katkı sağlardı.

İmaretler kurup, vakıflar tesis ederek yoksul, yolcu ve garipleri gözetmek, bu yolla sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı güçlendirmek, millî birliği pekiştirmek, kuruluş devri devlet anlayışının önemli unsurları arasında idi. İlk devir kaynaklarında bu konuda yer alan bazı bilgiler bize ışık tutmakta ve kuruluş devri yöneticilerindeki topluma dönük hizmet şuuru hakkında önemli ipuçları vermektedir. Buna göre, "yemek pişirip yoksullara yedirmek, fakirleri giydiren dul hanımlara sadaka vermek, misafirhanelerin-imaretlerin kandillerini yakıp kimsesizlere çorba ikram etmek, imaret ve zaviyeler gibi gelip geçene yararı dokunacak hizmet gruplarına binalar yaparak destek vermek, cuma günleri cuma namazından sonra halka akça (para) dağıtmak, şerbet vermek..." ilk devir Osmanlı devlet adamlarının toplum hayatını dengede tutabilmek için sık sık yapageldikleri şeylerin başında geliyordu.¹¹

Sahip olduğu maddî imkânları hayır-hasenat yoluyla halka paylaşmak anlayışının bir sonucu olarak Osmanlı'larda devlet başkanı düzeyinde görülen ilk vakıf kurucusu Orhan Gâzi'dir. Bu cümleden olarak Orhan Gâzi, İznik'te kurduğu ilk Osmanlı medresesine gelir getirecek gayrimenkuller de vakfetmiştir. Aynı şekilde başta Bursa olmak üzere diğer yerleşim alanlarında mabetler, okullar (medreseler) ve çeşitli hayır kurumları imaretler, aşevleri kurmuş, bunların îmarî ve fonksiyonlarını yerli yerince îfası için gelir sağlayıcı vakıflar tesis etmiştir. Orhan Gâzi ile başlayan bu anlayış diğer sultanlarla daha da güçlenerek sürüp gitmiştir. Bu vakıflar, giderek devlet üst yönetimindeki görevlilerden halka intikal etmiştir. Böylece, o günlerde ve istikbalde dinî hizmetlerin îfası için yapılacak camiler, sağlık hizmetlerinin îfası için yapılacak hastaneler, eğitim-öğretim hizmetlerinin îfası için yapılacak medreseler (okullar-yurtlar), sosyal hizmetlerin îfası için yapılacak yol, çeşme, köprü ve benzeri hayır eserlerinin önü açılmıştır. Bu temel üzerinde ileride gelişecek olan hizmet amaçlı bazı ilginç vakıf türlerinden hareketle kamu yararına hayır gayesiyle hizmet verme anlayışının çok ince ve ileri noktalara ulaştığını söylemek mümkündür. Bizi böyle bir kanaate götürecek bazı ilgi çekici örnekler şöyle sıralanabilir:

11 Bkz. Neşrî, *Cihannüma*, I, 42, 195,196.

“Dul kadın ve kimsesiz çocuklar için bakım evleri açmak, öksüz bebeklere süt anne tutmak, bayramlarda çocukları sevindirmek için top atmak, halkın alışverişte kandırılmaması için çarşı ve pazarlara ölçü ve tartı aleti koymak, hizmetçilerin efendileri (patronları) tarafından azarlanmalarını önlemek için kırdıkları eşyayı tazmin etmek (bedelini ödemek), yoksul kızlara çeyiz hazırlayıp düğünlerini yapmak, hapishanelerdeki mahkumlara yardım etmek, çalışamaz duruma düşmüş yaşlı ve sakat sanat ve meslek erbabı için yardım sandıkları kurmak, halk için faydalı kitaplar yazdırıp parasız dağıtmak, kışın et fiyatlarının artışı önlemek için tedbirler almak (koyunlar için ıslahhaneler veya ıslah edilmiş koyunlar için koyunhaneler oluşturmak), hatim, cüz, aşır, mevlid ve Buharî okutmak, yemek yedirmek, fakirlere odun-kömür almak, sıcak günlerde halka su ve şerbet dağıtmak, çocuk bahçeleri hazırlamak, çocuk kitapları almak, kütüphane kurmak, yetimlere aylık bağlamak, askeri donatmak, kışın geçit vermez dağ başlarına ve vadilere sığınak yapmak, yollarda halkı rahatsız edici sağlığa zararlı şeyleri kül veya sönmüş kireç tozu gibi maddelerle örtmek, temizlemek, kış aylarında kuşların beslenmesi, hasta leyleklerin tedavisi, kışın yokuşlarda ve ıssız sokaklarda geceleyin rahat yürünmesi için aydınlatma tertibatı, deniz fenerleri, divitlerine mürekkep bulamayan öğrenci ve diğer ilim yolcuları için mürekkep temini, oyuncak bulamadığı için çocuklarla oynayamayan ihtiyaçlı küçükler için oyuncak sağlanması, su ve su yollarının bakımı, yurt hizmetleri (medreseler ve onlara bağlı olarak iki öğrenciye bir oda tarzında yatakhaneler), bazı vakıflarda mühtediler için ayrılmış mühtedi fonu, vakıf-sadaka taşları, imaretlerin önünde “buyurun efendim” diye yoksul açları çorba içmek için içeriye davetle görevlendiren, çeşmelerdeki su taşlarını yıkayıp temizlemek gayesini güden vakıflar, yaşlı-kimsesiz hanımlara dolgun ücretli hafif iş temini vakıfları (temiz yün verip ipe dönüştürmeleri vb.), yazın şehirlerde zararlı haşeratla mücadele gayesini güden vakıflar...”¹²

Yönetimi Paylaşanlarla Dayanışma

Kuruluş döneminde devleti kuranların, çevresindeki Beylerle, gazâ, sefer ve fetihlerde birlikte buldukları silâh arkadaşlarıyla, diğer idarî kadro ile (bürokratlarla) ilim adamlarıyla, din hizmetinde bulunan şahsiyetlerle ve halkla dayanışma içinde oldukları dikkat çekmektedir. Bu ilişkiler zaman zaman îsar, ihsan ve feragat boyutuna ulaşıyordu. Osman Gâzi vefat ettiğinde oğlu Alaaddin Gâzi'nin feragat ederek devletin başına kardeşi Orhan'ı emanet etmesi, bunun ilginç örneklerinden biri olarak kaydedilir.¹³

Hanedan Mensuplarının Fedakârlığı

Kuruluş döneminde bölgenin şartları gereği siyasî-askerî alanda ciddi bir hareketlilik söz konusu idi. Yönetimin birinci dereceden yakınları dahi gerekirse düşmanla savaşlarda en ön saflarda bulunuyorlar, gâzi oluyorlar, şehit düşüyorlardı. Bayhoca (ö. 1284), Savcı Bey (ö. 1285) ve Süleyman Paşa (ö. 1359) bu yolda şehit düşmüş hanedana mensup yüksek rütbeli subaylardan bazılarıdır.

Gâzi Devlet Anlayışı

Özellikle devletin, Gayrimüslim düşmanlarına karşı askerî alanda yürüttüğü bu hamleci yapısından dolayı o devirde Osmanlı Devleti'ne “Gâzi Devlet” unvanı verilmişti. Bunun temeli, Ertuğrul Gâzi'nin, “Küffar-ı hâksâra gazâ niyetine bu diyara geldik”¹⁴ sözüyle atılmış, devletin iki kurucusu olan Osman ve Orhan'a da “Gâzi Unvanı” verilmişti. Neşrî Tarihi'nde denildiği gibi, “... Onlar diğerleri gibi mü'minlerin ülkelerine değil, küffar

12 Ayrıntılı bilgi için ve ileride gelişecek bazı ilginç vakıf türleri ile ilgili olarak bkz. Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, s. 183-197; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995; Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996; Bahâeddin Yediyıldız, *Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri*, Ankara 1988.

13 Bu konuda yapılan istişarenin tamamı için bkz.; Âşıkpaşazâde, “a.g.e.”, s. 37.

14 Nişancı Mehmed Paşa, *Tarih-i Nişancı*, s. 103.

üzerine cihad eylediklerinden hakikaten bu unvan, yaptıklarına uygun düştü...”¹⁵

Ünlü tarihçi Osman Turan’ın konu ile ilgili bir değerlendirmesi şöyledir:

“Osman Gâzi, daha ilk günlerde Şeyh Edebâli, Dursun Fakih gibi din adamları ile işe başlıyor; mutasavvıflar, şeyhler, Türkmen Baba’ları artık Osman Beyliği ile Cihad yolunda birleşiyor ve Gâzi Beylik sür’atle yükseliyordu. Bursa henüz alınmadan önce civarı, evliyanın ve Türkmen Baba’larının zaviye ve türbeleriyle dolarak askerî işgalden önce manevî fetih hazırlanmış ve Osmanlı ilerleyişi hemen her yerde bu metoda göre gerçekleşmişti. Böylece Türkistan’da başlayan, Selçuklular ve Danişmendlilerle Anadolu’da gelişen cihad ruhu Bursa’da temerküz etmiş; Osmanlılar en imanlı ve hararetli bir gâzi devleti olmuş ve dayanılmaz bir kudret halinde yükselmiştir.”¹⁶

Türk Beylikleriyle İyi İlişkiler Kurulması

Kuruluş safhasında devleti yönetenler, diğer Türk Beylikleriyle iyi ilişkiler kurmaya dikkat ediyorlardı. Bunun doğal bir sonucu olarak Osmanlıların ilk devir askerî seferleri genellikle Bizans tekfurlarına karşı olmuştur. Onların Türk Beyliklerine karşı stratejileri, aynı soydan, aynı dinden olan kardeşleriyle bütünleşmek, Anadolu’da Türk-İslâm birliğini yeniden tesis etmek tarzında olmuştur. Ne var ki, Karaman Beyliği gibi bazı Beylikler bu anlayışa aykırı tutum izlemişlerdir. Meselâ I. Murad, Rumeli Seferinden Edirne’ye döndüğünde Karamanoğlu Alaaddin Bey’in Osmanlı ülkesine saldırdığını duyunca çok üzülmüştür. Bu gelişme üzerine şöyle bir yorum yaptığı kaynaklarda yer alır: “Şu ahmak zalimin yaptığı işleri görün. Ben din gayretiyle Allah yolunda bir ay yol alarak kâfirler içine girdim, gaza için gece gündüz çaba gösterdim, bu uğurda çok sıkıntı çektim, nice belâlarla karşı karşıya geldim. Hâlbuki o gelip Müslüman ülkesini yağmaladı. Ey Gâziler! Ben nasıl cihâdı bırakıp da Müslümanlara kılıç çekeyim?”¹⁷

Gayrimüslimlerin Haklarına Saygı Gösterilmesi

Kuruluş devri Osmanlı yönetiminde gayrimüslim hakları duyarlı bir anlayışla yürütülüyor; can ve mal güvenliği ile inanç ve vicdan özgürlüğü konusunda herhangi bir problem yaşanmıyordu. Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak kuruluş devrinde Eskişehir, Karacahisar ve Bilecik pazarlarında öyle bir güvenlik sağlanmıştı ki gayrimüslim kadınları bile huzur içinde pazar yerlerine gidiyorlar, ticaretle uğraşıyorlar, alış-veriş yapıyorlar ve Osman Gâzi için “Bu Türk bizimle doğruluk eder”¹⁸ diyorlardı. Yine kaynaklarda ortaklaşa bildirildiğine göre İznik kuşatmasının devam ettiği günlerde daha önce Osmanlı yönetimine geçmiş gayrimüslimler kaleye gelerek soydaş ve dindaşlarına Türklerin şefkat, merhamet ve adaletini hatırlatıyorlar, kendilerinin din ve vicdan hürriyetine ve her türlü güvenceye sahip olduklarını belirtiyorlardı.¹⁹ Dolayısıyla gerek Bursa gerekse İznik fethinden sonra gayrimüslimlere yapılan adilâne muamele bir tarihçimizin tavsifiyle, “Ortaçağ Avrupasının bağnazlığına karşı Türk’lerin, esasında İstanbul’un fethiyle başladığı söylenen yeniçağı daha o zamanda yaşadığı gerçeğini gözler önüne sermektedir.”²⁰

Kaynaklarda altı çizilen bir başka örnek, Gâzi Süleyman Paşa ve babası Orhan Gâzi’nin, 1355’lerde Osmanlılara esir düşmüş olan Selanik Başpiskoposu Gregory Palamas’a bir esir muamelesi değil, din adamı muamelesi yapmalarındır. Nitekim kendisine sağlanan serbest

15 Neşri, *Cihannüma*, I, 53.

16 Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 653; Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Algül, *Bursa’da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, 2. Baskı, s. 40-50.

17 Neşri, *Cihannümâ*, I, 217; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 655 vd. Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, II, 334.

18 Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 11; Neşri, *Cihannümâ*, I, 89.

19 İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, 18; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 119 vd.

20 Yusuf Halaçoğlu, “*Tarihî Kaynaklara Göre Osman Gâzi’nin Şahsiyeti*”, (Osman Gâzi ve Dönemi Sempozyumu Sonuç Bildirileri), s. 48-49.

düşünce ortamından fevkalâde etkilenen Başpiskopos, yazmış olduğu mektuplarda “Türk yönetimi altındaki Hıristiyanları tam bir serbestlik içinde gördüğünü” ifade eder.²¹

Gibbons ise, bu serbestliği ısrarla belirterek: “İster siyaset, ister insanlık, isterse başka bir amaçla olsun şu bir gerçektir ki, Osmanlılar yeni zaman içinde devletlerini kurarken, toplumlarını oluştururken din hürriyeti ilkesini temel taşı edinmiş ilk millettir” diyor.²²

Gayrimüslim’lerle kurulan iyi ilişkilerin olumlu yansımaları Balkanlarda da aynı şekilde olmuştur. Halil İncalcık Hoca “Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar” adlı çalışmasının “XV. Asırda Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri” başlığı altında bu konuya ayrıntılı olarak değinir.²³ İncalcık Hoca bu eserinde “Osmanlı Devleti’nin din hususundaki müsamahakâr siyaseti”nin altını çizdikten sonra N. İorga’dan naklen şu tespitini aktarır: “Bir asır içinde yerlerini Osmanlı İmparatorluğu’na terk eden Balkan Hıristiyan devletleri, umumiyetle sanıldığı gibi, Hıristiyan dinini yok etmek isteyen mutaassıp bir düşmanın sebep olduğu dinî bir katastrofla ortadan kaldırılmış değildirler...” Hoca’nın bu konuda P. Wittek’e atfen yaptığı bir tespit de şöyledir: “Osmanlı Devleti’nin Uç-Gâzi devleti karakteri ve uç kültürü, Osmanlıları fethedilen yerler halkına tam bir müsamaha içinde yakınlaştırmış, bu durum, kaynaşmayı kolaylaştırmıştır”. Keza İncalcık Hoca Balkanlarda da “geniş zihniyetli bir idarî anlayışın oluşmasında ulemanın nüfuz ve etkinliklerinin önemli bir tesir icra ettiği”nden bahseder.²⁴

Cevdet Paşa’dan Mühim Bir Alıntı

Bildiriyi ünlü hukukçu ve tarihçi Ahmed Cevdet Paşa’nın “Tarîh-i Cevdet” adlı meşhur eserinin giriş kısmından devletin kuruluş dönemi dinamiklerine ışık tutan bir alıntı ile tamamlıyorum:

- Her hususta Allah’a ve Peygamber’e bağlılık, Kitap ve Sünnet’e (Kur’ân-ı Kerîm’e ve Hz. Peygamber’in söz ve davranışlarına) saygı, önemli işlerde bilip-anlayanlara danışma (istişare), herkese makam ve rütbelerine göre hak ettiğini vermek, İslâm dininin direklerine benzetilen âlimlere hürmet, “İnsanların hayırlısı insanlara yararlı olandır” anlayışıyla yürüme, “Allah’ın emrini yüceltme, yaratıklarına şefkat” esasıyla hareket etmek, idarî münasebetlerde feragat, nefsinin tutkularını dizginleyebilmek, yapılanı en güzel biçimde yapabilme gayreti gütmek (feragat, îsar, ihsan), teşkilât ve kurumlaşmada ciddiyet, sosyal adaletin sağlanması için imâret ve vakıflar kurmak, Allah’ın adını yüceltmek (i’lây-ı kelimetullâh) uğrunda cihâd, daha önce ortaya çıkmış bid’at, hurafe, aşırılık ve taassupları kaldırarak sade, samimi ve ölçülü dindarlık, tam bir adaletle icraat...”²⁵

Sonuç

Sonuç olarak söz konusu temel dinamikler, tarih felsefesi ve sosyal tarihçilik alanında kendini yetiştirmiş mütefekkirler, tarih felsefesi, siyaset sosyolojisi ve sosyal psikoloji mütehasısları tarafından günümüz gelişmeleri dikkate alınarak analiz yapılabildiği takdirde:

- Her gün biraz daha büyüme yolunda ciddî adımlar atan Türkiye’nin kültürel ve düşünce hayatına tarih sayfalarından yararlı ilkeler kazandırılabilir.

- İnsanımızdaki girişimcilik ruhunun gereği gibi canlanabilmesi hususunda cesaretlendirici ve ümit verici tespitlere ulaşılabilir.

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 182.

22 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 184’ten naklen.

23 Bkz. Halil İncalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, s. 137-184.

24 Halil İncalcık, *a.g.e.*, s.135, 139, 140, 183, 184.

25 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I, 34.

- Tarihi büyüklüğümüzün Türkiye Cumhuriyeti'nde günümüz şartlarında tekrarlanabilme arzusu, toplumda bir tarih şuuru olarak ortaya çıkabilir.

- Toplumsal uzlaşma ve millî dayanışmaya önemli katkı sağlanabilir. İctimaî mutabakat ve millî tesânüdün ülkede huzurun olmazsa olmazı sayılan istikrarın temininde ve sürekliliğinde sanılandan daha çok etkiye sahip olduğu gerçeğine ulaşılabilir.

- Siyasî iktidarı oluşturan Türkiye Cumhuriyeti hükûmetlerinin icraatına tarih sayfalarından ışık tutulabilir. Yönetme sorumluluğunu emâneten yüklenmiş olanların görevlerini yürütürken dikkat edeceği esaslar hakkında örneklemeler yapılabilir.

- Ortaya konulan tarihî belgelerle bazı problemleri çözme konusunda devlet adamlarımızın fikir yürütmesine ışık tutulabilir.

Saygılarımla

KAYNAKÇA

- Abdülkadir, *Bursa Tarihi*, Bursa, 1327.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Derseâdet, 1309.
- Algül, Hüseyin, *Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, İstanbul, 1982.
- Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul, 1996.
- Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332.
- Ayverdi, Samiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul, 1975.
- Barkan, Ömer Lütfi, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle Yayın Dağıtım, İstanbul, ts.
- Beliğ, Bursalı İsmail Beliğ, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan*, Bursa, 1287.
- Çetin, Osman, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiler", *Osman Gâzi ve Dönemi-Sempozyum Sonuç Bildirileri*, Bursa, 1996, s. 105-115.
- Danişmend, İsmail Hami, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971.
- Göyünc, Nejat, *Osmanlı İmparatorluğu Hakkında Bazı Düşünceler*, Ankara, 1973.
- Halacoğlu, Yusuf, "Tarihî Kaynaklara Göre Osman Gâzi'nin Şahsiyeti", *Osman Gâzi ve Dönemi Sempozyumu Sonuç Bildirileri*, Bursa, 1996, s. 48.
- Hayrullah Efendi, *Hayrullah Efendi Tarihi*, İstanbul, 1273.
- İbn Bututa, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed et-Tancî, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, (hız. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul, 1971.
- İnalçık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, 1977.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1991.
- Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 2. bsm., Ankara, 1972.
- Müneccimbaşı, Derviş Ahmed Efendi, *Müneccimbaşı Tarihi*, (mtc. Nedim Efendi), İstanbul, 1285.
- Neşri, Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, hız. F. Reşit Unat - M. Altay Köymen, Ankara, 1949.
- Nişancı, Mehmed Paşa, *Tarih-i Nişancı*, İstanbul, 1279.
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, hız. Atsız, İstanbul, ts.
- Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995.
- Rey, Ekrem Reşid, *Ebedi Bursa*, Bursa, 1948.
- Solakzâde, Mehmed Efendi, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul, 1297.
- Tanpınar, A. Hamdi, *Beş Şehir*, İstanbul, 1969.
- Taşköprizâde, M. Kemâlüddin, *Tarih-i Sâf-Tuhfetü'l-Ahbâb*, İstanbul, 1287.
- Tayyazâde, Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, İstanbul, 1293.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1978.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1969.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1972.
- Yediyıldız, Bahâeddin, *Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri*, Ankara, 1988.